

Crisia

Vol. LV, Supliment nr. 1, 2025

INTERFERENȚE. TRECUT, PREZENT, VIITOR

Lucrările Sesiunii Internaționale de Comunicări Științifice
a Muzeului Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal
10-11 octombrie 2025

Coordonatori:

Gabriel Moisa • Sorin Șipoș

Colectiv redacțional:

**Gruia Fazecaș • Florina Ciure • Ioan Goman
Cornel Abrudan • Ioan Ciorba**

Editura Muzeului Țării Crișurilor
Oradea, 2026

VALAHII DIN MORAVIA – INTERFERENȚE VALAHO-SLAVE ÎN RELATAREA UNUI ARTIST FOTOGRAF

Constantin Liviu DEMETER*

THE VLACHS OF MORAVIA – VLACH-SLAVIC CONNECTIONS THROUGH THE LENS OF A PHOTOGRAPHER

ABSTRACT

In 2023, three photographic artists from Oradea went to photograph villages and folk traditions of the Wallachians from Moravia, Czech Republic, as part of a project financed by the Department for Romanians from Everywhere (within the Government of Romania). In this mountainous and well-forested region, shepherds (bača – in the local dialect) and sheep farmers climb the mountains during the spring, and then in the autumn they descend. They still use a few words from the language of the ancient Wallachians, who made cheese (bryndza – in the local dialect). Traditional wooden houses are found at the Open-Air Museum in Roznov pod Radhostem. The presence of the Wallachians with flocks of sheep in the Czech Carpathians also tells us something about themselves, about the local toponymy – the names of localities, names of mountain peaks, or even family names.

Keywords: Carpathian Mountains, Vlachs, transhumance, wooden houses, woolen clothes

În capitala țării noastre, la București, în cadrul Guvernului României funcționează o instituție esențială în apărarea ființei noastre naționale: Departamentul pentru Românii de Pretutindeni. Am putea afirma că obârșia acestei preocupări o găsim în conștiința marilor clasici ai literaturii noastre, Ion Maiorescu, Mihai Eminescu, Teodor Burada sau în operele unor istorici precum Nicolae Iorga, Silviu Dragomir, Ștefan Meteș, atunci când ne referim la comunitățile istorice de români și/sau valahi (vlahi) din afara granițelor actuale ale țării noastre.

În accepțiunea istoricului clujean Ștefan Meteș, primul român care i-a cercetat pe valahii din Moravia a fost transilvăneanul Dionisie Pop Marțian (originar din Ponor, Munții Apuseni), în iunie 1864, când a relevat, printre altele, portul lor popular: „Cămeșă fără guler îi lasă gâtul gol, ca și pieptul. Tot la el am regăsit călțunii, ce numai pe la noi la frunțașii munteni se mai văd, precum și opincile, întocmai ca la noi purtate. Asemenea cioareci strâmți [...] Cojoacele de piele de oaie cu mâneci, numai pe aici se mai poartă”¹.

Poetul nostru național a adus în atenția cititorilor ziarului *Timpul* faptul că revista *Foaia pentru minte, inimă și literatură* a publicat un studiu asupra valahilor „cari, roind în Munții Moraviei, și-au pierdut limba”², însă și-au păstrat vechile obiceiuri. Mihai Eminescu reclamă că „nu ne aducem aminte” să se fi ocupat cineva de ei, „deși studierea lor ar fi desigur interesantă”. Acesta s-a referit la portul și cântecele lor populare, atrăgând atenția că sunt „pline de jale”³, conform unei publicații din anul 1874 a preotului Fr. I. Kozeluk din Roznov.

Teodor Burada avea informații ample despre valahii din Moravia, ceea ce l-a făcut să se adâncească în cercetări științifice. S-a îndreptat în anul 1893 spre Moravia, convins fiind de bogăția materialului etnografic, muzical, folcloric, lingvistic și istoric al păstorilor valahi strămutați în munții de acolo cu sute de ani înainte⁴. A cumpărat atunci mai multe fluier, obiecte prezente și în datinile și obiceiurile românești și a notat câteva descântece pe care le-a considerat drept urme de autentică origine valahă. Însemnările sale de călătorie, de factură romantică – după cum afirma istoricul Blaga Mihoc⁵ – presărate cu amănunte de ordin documentar și cu unele impresii de moment, au văzut lumina tiparului un an mai târziu, în 1894, în volumul *O călătorie la românii din Moravia*, unde descrie mai multe obiceiuri, datini, moravuri și credințe „care sunt aceleași ca la noi”⁶. Și poetul George Coșbuc a scris despre acești valahi înstrăinați, pe care i-a cercetat în anul 1896, scriind despre ținutul Moraviei astfel: „am auzit eu însumi limba românească a ciobanilor moravi care scoborâseră la târgul Míglitz să-și vândă <<brenze>>. Era un amestec de limbă curioasă și uneori ridicolă, dar în fondul său românească”⁷.

*Cercetător independent; e-mail: constantin_demeter@yahoo.com.

¹ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 56.

² Mihai Eminescu, *Românii din afara granițelor țării*, Editura Saeculum, București, 2000, p. 76.

³ *Ibidem*.

⁴ Viorel Cosma, *Teodor Burada. Viața în imagini*, Editura Muzicală, 1966, p. 18.

⁵ Blaga Mihoc, *Fragmente*, Editura Primus, Oradea, 2025, p. 98.

⁶ Ștefan Meteș, *op.cit.*, p. 56.

⁷ George Coșbuc, *Dintr-ale neamului nostru*, București, 1903, p. 54.

Foarte probabil, meditațiile istorice ale lui Mihai Eminescu se trag din anchetele de teren publicate ulterior în câteva periodice ieșene de Teodor Burada. Preocupările pentru istorie dețin un loc considerabil în opera poetică eminesciană. Dotat cu o constantă dispoziție pentru istorie, a sugerat într-un articol de-al său în *Curierul de Iași* efectuarea unor studii comparative între folclorul românesc și cel al unor comunități din țările vecine, oferind spre exemplu un volum de cântece ale valahilor din Moravia, numindu-i un miracol de supraviețuire a enclavelor valahe în țările Europei⁸.

*

Trei artiști fotografi, respectiv Constantin Demeter, Ovidiu Gabor și Gheorghe Petrila, membri ai Asociației „Etno Foto Art” din Oradea, au pornit pe urmele valahilor din Moravia, Republica Cehă, pentru a realiza o serie de fotografii cu privire la această comunitate istorică. Proiectul a fost finanțat de Departamentul pentru Românii de Pretutindeni din București și s-a desfășurat în perioada 24 august – 6 septembrie 2023.

Din punct de vedere geografic, pe valahii din Moravia îi găsim între cehii din Boemia, polonezii din Silezia și slovacii din Tatra. Una dintre capitalele culturale ale regiunii Valašsko este municipiul Rožnov pod Radhoštěm. Aici există un vechi și iubit muzeu în aer liber al valahilor. Case de lemn tradiționale, salvate de la dispariție din satele valahilor din Moravia, au fost relocate aici, în Roznov. Pe tot parcursul anului, muzeul oferă programe de instruire în meșteșuguri tradiționale, printre care coptul pâinii, gătitul de mâncăruri tradiționale, cusutul hainelor tradiționale, prelucrarea lemnului și a fierului, crearea de măști folosite la sărbătorile de iarnă, dar și scrijelirea ouălor de Paști, toate acestea fiind îndeletniciri tradiționale ale valahilor din Moravia.

În aceste așezări, limba vechilor valahi mai supraviețuiește doar prin câteva cuvinte, precum *bača* (pronunțat „bacia”), fără corespondent în limba cehă, provenit de la vechii valahi care îngrijeau oile pe munte. Alte cuvinte se referă la toponimia regiunii. Am găsit numeroase locuri în Munții Beskizi din Moravia cu numele de *Raztoka*, termen care se referă la prinderea peștilor prin devierea râurilor montane (peștii sunt culeși ulterior din albia inițială, rămasă fără apă). Tot referitor la hrană, trebuie să menționăm că în arealul Valašsko se consumă mai multă mămăligă decât în restul Cehiei. O supă tipică aici este *Valašska kyselice*, o supă acrișoară cu gust de usturoi, făcută din varză acră și puțin ciolan afumat ori costiță afumată.

Între localitățile Valašske Klobouky și Valašske Prikazy, la jumătatea distanței dintre ele se află satul Poteč, al cărui nume face trimitere foarte probabil la ideea de potecă. Un alt caz: la sud de localitatea Lipa se află micuța localitate Na Kolibe, a cărei denumire provine de la colibe ce existau aici la întemeierea sa. Apoi, aproape de șoseaua ce merge de-a lungul râului Bečva se află vârful Magura, al doilea ca înălțime din Moravia, al cărui nume în limba română se traduce prin Măgura și înseamnă un vârf de munte împădurit. Cel mai înalt vârf din Moravia este Lysá Hora, care pare să facă trimitere la „horî”, adică acțiunea de a cosi cu hreapca, o greblă mică aplicată la coasă ca să așeze în brazdă grânele cosite. În apropierea localității Hovisky, ascunsă după un deal cu pădure deasă, a existat cândva micuța așezare Hajduch, pe care am căutat-o câteva minute bune, după care un localnic ne-a spus că nu mai există nicio gospodărie acolo. Încă un exemplu, pe lângă multe altele care mai pot fi oferite: lângă orașul Hovězi a existat un sat, la altitudinea de 500 de metri, ce se numea U Filů, nume care face trimitere la fiii unui *bača*.

Păstori de oi se găseau odinioară în toate țările carpatine: România, Ucraina, Polonia, Slovacia, Cehia. În aceste țări, în regiunile muntoase se mai păstrează până în zilele noastre câteva cuvinte din vocabularul pastoral: gelata/geleta = recipientul de lemn în care se adună laptele proaspăt muls; urda = urdă; bryndza = brânză; watra = vatră; salaš = locul unde se adăpostește ciobanul cu oile; polana = poiană; czadca = ceață; rumiga = rumegă; kamesnica = cămașă tradițională la portul bărbătesc; dunga = curcubeu; putnia = puțină; grapa = groapă, în sensul de pantă abruptă; rastoka/raztoka = răstoaca, locul unde se deviază un râu pentru a prinde pește mai ușor; kosa = coasa pentru cosit; žinčica = jintiță, parte a zerului care se depune pe fundul vasului când se prepară urda; slanina = slănină etc.

Acestea nu sunt cuvinte specifice unei țări, ci cuvinte ocupaționale pentru domeniul oieritului. Acestor cuvinte transfrontaliere, întâlnite în micile sate din vârful sau din văile munților locuite de vechii valahi care au ajuns aici datorită transumanței, se cuvenea să le acordăm atenția necesară, fapt pentru care am petrecut două săptămâni în acea regiune.

Cultura tradițională a valahilor din Moravia poate fi regăsită în Muzeul în Aer Liber al Valahilor din Municipiul Rožnov pod Radhoštěm, districtul Valašsko, regiunea Moravia, Republica Cehă. În afara vieții muzeale, cultura tradițională este salvată în satele mai retrase și de către persoanele mai în vârstă, în casele

⁸ Blaga Mihoc, *Fragmente*, Editura Primus, Oradea, 2025, p. 249.

cărora mai întâlnim costume tradiționale. A doua zi după sosirea noastră în Moravia, ne-am prezentat dis-de-dimineață la Muzeul în Aer Liber al Valahilor din Rožnov pod Radhoštěm, căci urma să ne întâlnim cu cel care avea să fie omul providențial pentru noi, muzeograful și etnograful Radek Bryol. Acesta ne-a facilitat întâlniri și programări de ședințe foto cu numeroși meșteșugari din districtul Valašsko.

În următoarea zi, ne-am întâlnit cu doi muzeografi, soț și soție, Ivana și Lukáš Spitzer. Din discuția cu ei ni s-a confirmat încă o dată că numeroși termeni din lumea oieritului, adică a pastorației, provin din spațiul mai larg al Arcului Carpat. Tânăra familie Spitzer a decis să ne arate chiar ea câteva elemente ale vieții rurale din zonă: o stână de oi pe un vârf de munte, o uscătorie de fructe și plante medicinale aflată în valea unui deal și o lucrătoare la un război de țesut de la marginea unui orașel. Altfel spus, ne-a demonstrat că lumea rurală mai are un cuvânt de spus în districtul Valašsko, ceea ce, în termeni contemporani, se traduce printr-o economie sustenabilă.

Într-o altă zi, atenția noastră s-a îndreptat spre localitatea Valašské Klobouky, unde aflasem că funcționează un mic muzeu privat în câteva case tradiționale de lemn. Fondatorul, Miroslav Janík, folosește întregul ansamblu de clădiri în scopuri educaționale pentru cei mici. Știe cui să se adreseze și cunoaște metode de lucru, căci a fost profesor timp de mulți ani. Este cert că prin folosirea numeroaselor obiecte în maniera tradițională, copiii nu vor uita tradițiile locului și obiceiurile de peste an. Ateliere de copt pâinea, ocupații meșteșugărești, tradiții de Crăciun, tradiții pascale, obiceiurile grădinăritului și multe alte tradiții rurale legate de Valašsko sunt parte din calendarul muzeului, an de an.

După-masă ajungem, după un drum de 50 de kilometri, în municipiul Vsetín, un important centru urban al Moraviei. Aici ne-am întâlnit cu Lukáš pentru a merge împreună într-un sat din apropiere ca să aflăm mai multe despre uscatorul fructelor. Cândva, acesta fusese singurul mod de conservare a recoltei pomicole în această regiune deluroasă, aici neexistând nicicând o tradiție semnificativă a agriculturii cerealiere. Domnul Vilem usucă foarte multe pere și mere, pentru că se folosesc la prăjitura tradițională *frgale*, iar patiserii locali sunt colaboratorii producătorului acestei compoziții tartinabile obținută din amestecul fructelor uscate cu puțină apă. Într-un an de recoltă bună, familia lui Vilem obține 500 de kilograme de fructe, iar rezultatul final va însemna 150 de kilograme de pastă tartinabilă, din categoria gemurilor.

Dimineața am pornit spre localitatea Zubří, căci ne aștepta familia formată din Petr Čip și soția Alena Čipova. Este o veche familie din sat, de creatori de instrumente muzicale. Intrați în atelierul său, Petr se lasă fotografiat în timp ce lucra la viitorul mâner al unui cimpoi, apoi deschide un sertar și ne arată un set de fluier confectionate de el și fratele său, ambii aflați sub îndrumarea tatălui lor, un cimpoieș neîntrecut în zona Valašska. Termenul de cimpoi se traduce în limba cehă prin *dudy*, însă un regionalism pentru cimpoi între valahii Moraviei este *gajdy*. Acest cuvânt ne aduce aminte de substantivul *gaidă* din limba română, care este numele unui dans popular cu acompaniament de cimpoi.

Spre orele amiezii am intrat în localitatea Vlachovice, o localitate deosebit de pitorească, aflată într-o zonă de păduri, văi și dealuri. Am avut adresa la care trebuia să ajungem: la tânăra familie compusă din Radek Fryzelka și Zuzana Fryzelková. I-am rugat să se îmbrace în costumele lor tradiționale și să mergem la o ședință foto în curtea frumoasei biserici în stil baroc din localitate. Fără ca noi să ne dăm seama, Radek și-a sunat câțiva consăteni să vină și ei îmbrăcați în costume tradiționale. În nici jumătate de oră s-a format o ceată de șapte dănțauși. Decidem să mergem în curtea minunatului muzeu de istorie din localitate, căci acolo se află o foarte veche casă din lemn cu un pridvor frumos ornamentat, iar alături o fântână veche. Am stat până seara târziu în curtea muzeului din Vlachovice, fotografiind frumoase chipuri de tineri în costumele lor tradiționale.

În districtul Valašsko din regiunea Moravia, trecutul pastoral se impune în societate. Numeroase clădiri publice sau private sunt spectaculos decorate cu cete de ovine și chipuri de păstori, baci la stână. Plasticitatea pronunțată a vieții de la stână oferă o eleganță unică acestei regiuni, în completarea spiritului imperial germanic, ca fost ținut al Habsburgilor.

După o pauză pentru prânz, mergem în localitatea Velké Karlovice și urcăm dealul Grun, căci aveam de găsit atelierul unui artist de instrumente muzicale. Ajunși în vârf, descoperim că artistul nu este acasă, însă vecinul său își face timp pentru noi și ne prezintă priveliștea din jur. Așa aflăm că în depărtare, în direcția est, se vede ținutul Slovaciei, deoarece ne aflăm la mai puțin de zece kilometri de țara vecină. Din discuții cu interlocutorul nostru, aflăm că nu departe de locația noastră locuiește o doamnă fitoterapeută, specialistă în recoltarea plantelor medicinale. Mergem acolo, dar la intrare în casă ne roagă să ne descălțăm, fiindcă tocmai terminase curățenia. În timpul zilei, doamna croiește haine tradiționale din zona Valašsko, pe care le vinde la festivalurile din Moravia. În atelierul-casă trăim o liniște nemaîntâlnită până acum. Suntem la marginea unei păduri, într-o casă din vale, iar în jur nu mai găsim nicio altă așezare umană. Nici asfalt nu există decât la zece minute de mers pe jos de această casă. Alături are o grădină, unde sunt plantate legumele de care are nevoie.

Cumpărături face o singură dată pe lună, în localitatea Velké Karlovice. Ne dă un exemplu de regionalism din rândul plantelor uscate și păstrate într-un borcanel: *lebeda* este numele pentru frunza de lobodă. Nu evită produsele din carne, doar le-a rărit. Mănâncă produse lactate de la capra ei, căreia i-a dat numele Anežka, acum aflată la păscut în spatele casei. Așteaptă cu nerăbdare fiecare iarnă, căci îi place să coasă haine la căldura sobei, după care le vinde vara la festivaluri. Spune că vara este neplăcută pentru ea, deoarece este anotimpul în care trebuie să facă toate muncile câmpului și ale gospodăriei, iar atunci nu-i mai rămâne timp pentru croiul hainelor după care așteaptă clienții ei. Uneori i se face dor de fostul ei loc de muncă, cel de profesor la liceul de arte, iar atunci își ia vioara, odorul ei, și cântă cu deosebită tandrețe în atelierul ei din casa de la marginea pădurii. Ca violonistă, ea ne spune că se lasă inspirată de natură.

Ne aflăm pe dealurile piemontane ale Carpaților Bílých (Carpații Albi) și ne îndreptăm spre cătunul Rakova, pentru că am auzit de existența unei renumite uscătorii de fructe. Locul se traduce „Ai racilor” pentru că suntem într-o zonă umedă, pe unde curge râul Vlára, un foarte mic afluent din bazinul hidrografic al Carpaților Albi. Proprietarii fermei de aici sunt frații Rak Vojtěch și Rak Josef, care dețin una dintre cele mai bine îngrijite uscătorii de fructe din câte am vizitat noi în districtul Valašsko. Produsele obținute din uscătoria ridicată în 1901 sunt vândute cu amănuntul la festivalurile din regiune, iar în cantități en gros le cumpără patiseriile locale.

Am revenit la Muzeul în Aer Liber al Valahilor din Municipiul Rožnov pod Radhoštěm, căci aveam stabilită o întâlnire cu o doamnă care ornamează ouă prin scrijelire (suprafața oului este zgâriată superficial cu o unealtă ascuțită). Decorațiunile, care converg spre dantelărie, sunt luate din folclorul local, în special din portul popular. Culoarea cea mai uzuală este negrul, obținut prin fierberea cărbunelui, care la final creează o certă eleganță prin contrastul alb-negru. Ouăle de găină sunt cumpărate cel mai adesea de clienții de rând; ouăle de găscă sunt pentru cei cu dare de mână; iar cele de struț, de mărime impresionantă, sunt întotdeauna plăcerea copiilor. Tradiția scrijelirii ouălor era întâlnită cândva în toată regiunea Valašsko, iar fiecare subregiune sau grup de sate folosea câte o culoare particulară, ba și câte un model ornamental autentic local. Cert este că se lucrează în medie trei sau patru ore la un ou de găină și patru ori chiar cinci ore la un ou de găscă.

După-masă decidem să plecăm în Valea Vranča (pronunțat Vrancea), pentru că ne-a atras numele satului, asemănător cu județul nostru din Carpații de Curbură. În imediata apropiere se află micuțul sat Kohútka și decidem să fotografiem cu drona întreaga vale. Nu stăm mult, căci peste două ore aveam stabilită o întâlnire în localitatea Nový Hrozenkov cu ultimul meșter rotar din zonă. Augustin Krystyník deține atelierul unde se fabrică roți de lemn. Este un rotar important pentru două categorii de cliență: colecționarii autoturismelor de epocă și ai utilajelor vechi de pompieri și restauratorii muzeelor de istorie și etnografie. Negustorii de antichități sunt cea mai nouă categorie de clienți ai săi.

Spre orele înserării rămânem în localitatea Nový Hrozenkov și mergem să fotografiem Muzeul Památník Antonína Strnadla, care s-a format în jurul unei vechi case de lemn. Ajunși aici, frumusețea locului se îmbină perfect cu darul primit din partea gazdelor: patru tineri îmbrăcați în costum popular local, care au sosit în curtea muzeului pentru a ne oferi un mic spectacol de dansuri populare.

Miercuri, 6 septembrie, dis-de-dimineață, ieșim din Cehia în drumul nostru spre casă, mulțumiți pe deplin de realizările noastre, deoarece au fost două săptămâni încărcate cu subiecte de fotografiat. Suntem conștienți că fără finanțarea nerambursabilă a Departamentului pentru Românii de Pretutindeni de la București, această cercetare nu ar fi avut loc.

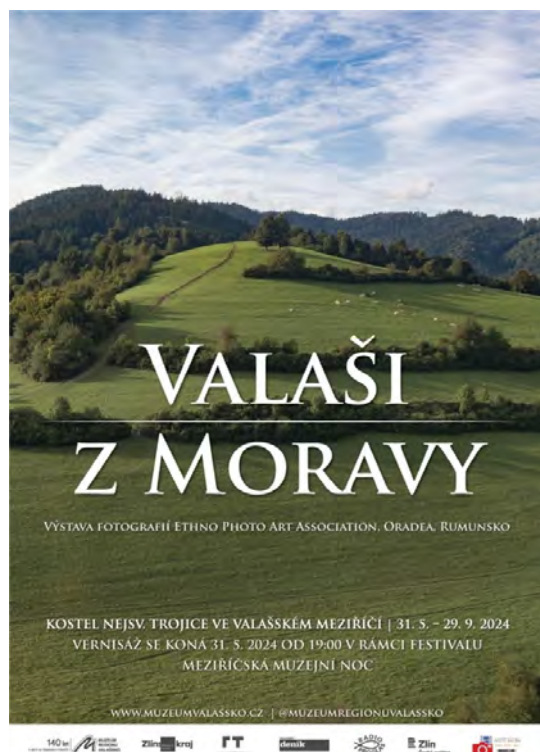
În concluzie, documentarea noastră ar trebui să impulsioneze mediul academic din țara noastră pentru a afla de unde au plecat valahii spre Moravia și când s-au făcut aceste drumuri. Să analizăm motivele pentru care au migrat, să descoperim traseul parcurs, bazându-ne pe toponimie, și să cercetăm veacurile în care au emigrat. Toate acestea sunt, în opinia noastră, teme esențiale în această investigație. În continuare, noi ne propunem să întregim aceste urme valahe pe suprafața arcului carpatic. Trebuie să fim prudenți în ipoteze, căci în general acești valahi sunt considerați drept cehi autentici și se crede că ar fi primit numele de „valahi” de la ocupația lor, de creștere a ovinelor.

Sub raport istoric, nu trebuie omis aspectul „Jus Valachorum” (Dreptul Valah), căci valahii din Moravia erau conduși și judecați de voievozii lor, ceea ce însemna că anumite instituții juridice ocupau un loc aparte în sistemul juridic comun al Moraviei, atestând astfel originea străină a celor ce se îndeletnicesc cu păstoritul⁹. Ei fiind așezați în Moravia pe moșiile regale sau episcopale, aveau în fruntea lor voievozi care aveau atât rolul de conducători cât și de judecători după dreptul valah. Voievodul se îngrijea ca turmele să aibă pășunatul necesar vara și fânul iarna. În fiecare an, de două ori, avea loc numărarea oilor, primăvara,

⁹ Ștefan Meteș, *op.cit.* p.58.

când se pleca la munte, și toamna, după coborârea de la munte. Tot el făcea judecățile, examina nedreptățile și primea dijma obișnuită, a zecea parte din câștigul provenit din oierit.

În încheiere, considerăm că am reușit să ne atingem obiectivele, căci ne-am întors în țară cu argumente ale identității valahe, rămase până astăzi în Moravia în principal la nivelul vocabularului. Trebuie să recunoaștem că alte aspecte ale continuității nu mai există, căci doar cercetări în geografie mai pot arăta urme de valahi oieri în trecutul Moraviei. Înconjurați de ginta slavă, apartenența latină a acestor oieri a dispărut în totalitate din mentalul lor. Cu toate că vorbim de o populație slavizată din punct de vedere etnic, iată că mai persistă în cultura populară particularități deosebite față de cele ale slavilor cu care conviețuiește.

29.11.2024 - 16.02.2025 / Sala de Săliță / Șos. Kiseleff, nr. 28

